

① पेज = 3 ज्याय दर्शन

27 x 12.5 x 0.1 G.m

अपूर्ण

ग्रहस्ति सुरोवास्ति गवपरजतसाक्षर्विकारजतेद्वा

धीयेततत्रापिपक्तव्यामिदंरजतंनेदरजंतमित्यन
- जयोरस्ति

Note - पेज छटे हुए हैं।

② विषय-पुराण

पेज - 3

27.3 x 12.5 x 0.1 G.m.

अपूर्ण

सुव्यतीर्थो विद्वजगंगादिः सुव्यवतीर्थशौशयाचाश्रम

अतिथिपूजयेद्यस्तुश्रान्तं पादपूमानसं लेख्यगो
- शान्ततेन

मन्त्रोद्धारः प्रत्येकं पुनर्विनिर्गच्छति न ज्ञानपूर्विका न तेष्वाधीनप्रयोगेन विनिर्गच्छति न। यदुक्तं साधने
 न साध्यं यथा सम्यग्जनतः प्रवृत्तिस्तथेयं तत्तत्तथा नायव प्रसीदते नु विनिर्गच्छति न स्यो भय
 संज्ञितं। स्यादेतत्। पुनर्विनिर्गच्छति न ज्ञानपूर्वकत्वं मा भूत् भवतु च जनार्दन सत्त्वप्रवृत्तिस्तथा।
 विपक्षबाधकतर्कभावात् प्रयोजक इति चेन्न तादृशमते ज्ञानमन्त्रदेणतथा प्रवृत्त्यङ्गीकारेण तस्या
 आकाशमिकत्वप्रसंगात् नहीदामिति साधारणज्ञानं विशेषार्थिनं प्रवर्तयत्यत्र प्रसंगात्। अथ विवि
 काग्रहं प्रवृत्तिरुक्तं ब्रूयात्स प्रतिवक्तव्यः कोयं विवेकाग्रहः किं भेदाग्रहः किं भावेदकाग्रहः किं स्थित्य
 रस्यताभाग्रहः किं ससंसर्गाग्रहः यदि भेदाग्रहः स यद्यप्रतिभासमानयोरिति प्रसङ्गः प्रतिभास
 मानयोरपि यदि प्रतिभास्ययोः सत्त्वमात्रभूतः कथं न प्रतिभासेत् प्रतिभासयोरपि स्वप्रतिभासयेव
 सिभावो सौ भासते एवेति न भेदाग्रहसंभवः यदि भेदकाग्रहः। भेदेत्यादकप्तेदस्य स्वस्वपत्वाकार
 एंग्रहणं कार्यं प्रवर्तयति कार्यान्नकार्येति मित्यापन्नम् एवत्यातिप्रसंगः यदि तावकस्तथापि स्वस्व
 भेदज्ञापकचतुराद्याग्रहास्तन्निमित्तं सर्वदोषः अथ भेदज्ञापको मे व्यर्थं विवक्षितः। यदि भेदावेद

नञायातततदभाजस्योतनदरात्तात्। अस्मिन्नायोग्यानुपलब्धेः सैत्यत्वं संभवतीति चेन्नैतदेवं ना
जायतीति। नापि सप्तमिपक्षः प्रतिप्रयोगानिरूपणत्वे। प्रतिभासमानत्वं हेतोर्मिथादिना अमिचमा
त्। विषयं च तत्त्वादन्वयविषयं तानसद्भावस्य बाध्यत्वस्य च सत्यतापर्ययस्य साध्यत्वे नाहेतुता
त्। अर्थक्रियाकारित्वस्यातीतस्य प्रकृतिनी संयोगादिभिरनैकं भ्यात्। सत्यस्य चामनस्तदन्तर्गीकरणस्य
ताप्रवेशिनो विषययथासा विरुद्धत्वात्॥ इति हेतुभासोद्धारः॥ ॥ ॥ उभयमिदमिष्टाभावस्य ह
यस्य च मुक्तिरजतादेः संभवात्साध्यधर्मिवदृष्टान् धर्मिणोपि प्रसिद्धतामात्रेणोपपत्तेः प्रमाणविशेष
वैयर्थ्याच्च साध्यसाधनोभयवैकल्यादयोदाहाराः। गयदिभ्यश्च येति च साधारणप्रयोगादेव सर्वोपसं
हारमिदं। यद्यपि तिकीसायावैयर्थ्यादौ न पदस्य सुबोत्यादि निदर्शनापपत्तेः कुत्विष्टीप्सायाः।
युं १ स्पष्टार्थत्वात्। ननु यविपरीतान्वयो रत्यंता नाशंकनीयत्वात्। यथा लक्षणं चोपनयादिविन्यासा
नवावविकोपि होव इत्यशेषमस्मिन्मालम्। श्रीमदानन्दबोधस्य विबुधानन्ददायिनी। सनत्पम्
तंधारेवसेव्यतां कुतिभिः कुतिः। भासो दुर्दृशीनाभ्यां संविषयासितमतपः। सर्वलोकवैसितमपि वि
षयासमन्तर्गुर्वि। एविवेकाग्रहमेवायथाव्यवहारमाचक्ष्णाणः कथं प्रतिवाधनीयाः। उच्यते। वि

खवे वम्यमायधः कल्पः कल्पिर्हर्षस्मा दुन्नरस्यताः गित्तनलो विषयः शुक्तिव्याद
रमाधारः धर्मः तिचेत् । न तस्यानजयत्वादन्यथा न दे प्रतिभा सने दे रजतमि त्या प्रवचना
जाधीर्न स्यात् । तस्मादिदं रजतमित्तर्ह्वत्ता रास्य प्रतिभा सः पश्चात् नो दे रजतमित्तित्तदभावात् प्र
तिभा स इत्येव पुनो विषयभेदः । बुध्ययेदं शब्दजतौ शस्वत्तं पमा जानति रे की परस्य रभावात् म
वता तयो रिति न तस्य प्रतिभा सा प्रतिभा सकृत् । प्रागुत्तरप्रत्यय भेदस्तथा च न दे रजतमिति सि
लन ए विषय प्रतीत्यनुदयात् प्रवृत्ता ववश्या म्रयणी यो विषयो सः । न ज ए वो न्ने खवे वम्य
त्यप्रपाजक मुक्तं पुरस्तात् । न च प्रतियोगी रजत स्मरणे पित दृश्यता भावा न प्राप्नु ति व्या हा
रव्यवहार प्रतिभा साः । पुरोवर्ति तन्मात्रा वस्यो पिल म्मे पश्चात् नु त दृश्यतया तथा भविष्यती
ति वाच्यता दृक् प्रदेश निवेरी निरजते तथा विध कर ए स्यै व पुं सो रजत त्वो पल म्भा त् । अन्यथा प
रपरसा न्निहित यारजत शुक्ति कयो रजते रजतव्यवहारे न स्यात् । यदि वा संसर्गग्रा हा द्यवहारः ॥

मयदीरमितीरजतमितिचप्रतिभासमानांशयोरादात्मस्यासमवायस्यवाग्रहस्तर्हि संसर्गभावापरपरा
 यस्या संसर्गस्य संसर्गिमात्रानतिरेकात्। अतिरेकेकापरादान्नात्। इदमिति रजतमिति च संसर्गिमात्रग्रहे
 कथं तदंभिन्ना संसर्गिमात्राद्यवहारः। उप्रतिभासमानांशयोक्तसावतिप्रसंगि तदेवं विवेकाग्रहः
 दस्यव्यवहारः साक्षात्प्राप्येण वा विवेकानुपपत्तेः अतएव विवेकाग्रहः साक्षाद्यवहारमुपजन
 येत। रजते च प्राप्तिवन्धनो हितदर्थिनः प्रयत्नस्तन्निवन्धनप्रशरीरपरिम्यन्। नाधिपरंपरया विपर्य
 यानुत्पादेन हि पुरोवर्तिनि रजतत्वाग्रहे कुतः समीहितसाधनानुमानादप्येच्छा। रजतत्वस्यापक्षधर्मत्वा
 न। अथेच्छागोचररजतांशविवेकसारूप्याश्रयत्वे साक्षादेवा न च निवर्तिकसारूप्यादप्येच्छाग्रहणात्
 वत्प्राप्यतोपि न हि प्रवर्तके न निवर्तके न वा सारूप्यमीत्येव प्रवर्तकमिति चेत्तत्र हेतुः। किं तु प्रवर्तिहेतु रूपसा
 रूप्याश्रयत्वे निवर्तिरप्येव सत्परजते च प्रवर्तमानो रजतवत्प्रवर्तक इति लक्षणकारो पुरोवर्तिनि च
 किं न च गच्छति जातिचरजतो न च तयो रसंबन्धमपरा लिकमव्यक्तात्तरमवगच्छतीति तावन्मात्रेण

इमं शरत्तमं शो न दुर्मा य दिन ज्ञाता भूत तथ भाव भेद ज्ञापयति तत्त्व भाव ज्ञाने पि ज्ञाता रवेति कथन
दग्रहः यद्य ज्ञाता सेन यन संयोगा दृष्य रवेति तदग्रहः स्यादति प्र संगे अ प्रतिभा समा नं शयो कृष्ण
य्य प्रायो भेद काग्रह ए ज्ञाद गो व असाधारण धर्म ग्राह ए व विवक्षिते इति चेत् सोपना प्रतिभा स
मानां शयो रूक्ता दोषात् प्रतिभा समा नं शयो सुकृतेषां साधारण धर्म ग्राह ए चेत् ऊर्मा दत्त
पि समनार्थिनः प्रवृत्तिः स्यात् प्रातिस्विके न यन संयोगा दृग्रह ए न प्रातिस्विका कार भेदे
ति संयोगा द्या मना साधारणे सर्व साधारण धर्म बुक्तेन सिद्धोत्तमानां या भावः स्यात् कस्य चिः
दत्त ग्राह्यां त साधारण धर्म स्प प्रकृतेषां सिद्धम् । रजते रजत त्व स पुरो व त्रि नि च देश भेद संयोगा
दे रजत ग्राह धर्म स्प स्फुर ए न गुणो पुरो व त्रि नो यः सामान्य विरो धार जने समन्ती प्रकृति त
द्वि स म ग्राह ए विवक्षित मिति एव मपि पक्षे त्रि नि पा षण्ण ग्राह ए रजत स्म एण ध्वपा
युक् अश्वा पावः न च सा रथ्य सहकारिता विरो धा ग्राह स्प र्त्त कता विम र्शनी त शरवा
दि भेद विजात र मकारो द्वाध द्वा रेण न रजत स्म ए न दु पया गी ए न चैक यन्ते द न्यत जा

नैनसादयपप्रत्युपयोगः यद्वयमगहण निरुत्तसादगहणप्रवृत्तिरित्ययमुक्तमना
लुकस्यगहण निरुत्ति पित्वासवभक्षजनितादपरितारजनाभावज्ञानादसत्यपि विरायग्र
हेमवर्तिनयाप्रत्यक्षताद्यपिरजतप्रतिषेधकानिवृत्तकस्तस्यैवप्रवृत्तिर्वाणरजनेपुरीस्याय
जायते अस्तुतर्हिनेदंरजतमितिपरस्यराभावात्प्रहणमेवप्रवर्तकमेवम्। स्मर्यमाणेरज
नेपुरीवर्तितन्मात्रावस्थेःपलमस्यैवाभावेपलमत्वात्सर्वप्रागेवजातइतिकथमभावात्प्रहणं
तथापिननुत्तरेवेननजातइतिइतिचेत् नननुत्तरेवस्याप्रयोजकत्वात्। अन्यथाकुम्भाय
स्तस्मैवमित्यादिजातःपरस्यद्वारात्तेनपप्रतिभासेनास्तिननुत्तरेवइत्ययथाव्यवसा
रायातः। नचविशेषाग्रहणप्रवृत्तकमित्युक्तम्। अथापिनेदंरजतमित्येवमाकारःप्रत्ययः
प्राग्रासीद्वन्ननिष्पन्नादितिप्रवृत्तिनिरुत्तरेवस्थेतिचेदभिधीयततत्रापिवक्तव्यमिदंरज
तंनेदंरजतमित्यननयोरसिकप्रिदिषयभेदोयत्रनजःप्रवृत्त्यप्रवृत्तीकिंवा ननरवोहो

पुण्यतीर्थो विष्णुगंगादिः पुण्यतीर्थं शोभया चाश्रमस्यैव तस्य तपोतिशयजनकत्वे हेतुः
पश्यन्तः मृगादीनामन्योन्यवैरत्यागेन निर्भयानां विप्रश्चो यो निनादस्तेना हि सानुष्ठान
सिद्धिर्दर्शिता तथा च यो गशास्त्रे पतंजलिर्यमनियमादीनां क्रमेण सिद्धिर्लिंगानि स्य
यन्महिंसा सिद्धिं सृजयामास तात्सन्निधौ वैरत्याग इति पूर्वमहर्षयोत्र तपश्चरन्त एकेकं
देवात्नयं स्वस्वकाले निर्ममिरे तैः सर्वैरेव तत्त्वमस्याश्रमस्य तपोतिशयहेतुतायां सर्व
सम्प्रतिपत्तैस्तद्धिगं अथवा चंद्रसूर्यादयो देवाः पूर्वस्मिन् जन्मनि मनुष्याः संतोत्रैव ना
नाविधेषु विष्टाय तनेषु तपस्तप्त्वा देवत्वं लैभिरइति विवक्षया देवतानां मंकि तैराय
तनेरावृतत्वमुक्तं यद्वादयः पूर्वजन्मानुष्ठिततपःफलं देवयोनि त्वमनुभवंतोऽप्यत्रा
गत्येतदीयतपोतिशयं दृष्ट्वतो नृत्यंति गायंति च अनेन देवैरप्यर्थं नियतत्वमाश्रमस्य
दर्शितं युक्तं चेत्तदेव वन्ममाप्युतमस्य फलं स्यात्तसं पादयितुं शक्यत्वात् अथवा य
द्वादयोऽमुदावस्तंतोत्रागत्य साधनत्वेन नृत्यगीताभ्यामीश्वरं भजंते अतएव याज्ञ

त्य

पा. मा.
२१

वत्त्वेनेदमुक्तं वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिस्मृतिविशारदः तालज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं नि-
 गच्छतीति ७ गुरुषूपसन्ति सद्भावानुष्ठेयं प्रकारविशेषं दर्शयति तस्मिन्निति तस्मिन्नि-
 तस्मिन् विषयसमामध्ये शक्तिपुत्रं पराशरम् सुखासीनं महातेजा
 मुनिमुख्यगणवृत्तम् ८ कृताञ्जलिपुरोभूत्वा व्याससुऋषि-
 भिः सह प्रदक्षिणाम्भिवोदैश्च स्तुतिभिः सम्पूजयत् ९

त्याश्रमोक्तिः वक्ष्यमाणधर्माणामशेषमुनिसंमतत्वं दर्शयितुं विषयसमं मुक्तं सुऋषि-
 ब्धपिविशेषतः स्मृतिकारणगोत्रप्रवर्तकानां चात्रयाज्ञवल्क्यादीनां संमतमेवेति
 विवक्षित्वाह मुनिमुख्येति न केवलेन तपोवलेन पराशरस्य महिमा किंतु विशिष्ट-
 जन्मनापीत्याह शक्तिपुत्रमिति अयं च महिमा पराशरशब्दनिर्वचनपर्यालोचन-
 याविस्पष्टमवगम्यते तच्च निर्वचनं महद्भिस्तदाहृतं पराकृताः शरायस्माद्राक्षसा-
 नां वधाद्विनाशार्थिनाम् अतः पराशरो नाम सुऋषिरुक्तो मनीषिभिः परस्पर्का-

राम
२१

3
 पुरुषार्थत्वेन योग्यत्वाद्वायतासात्तस्य च स्वर्गस्य साधनाकांक्षायां यागः करण
 त्वेनान्वेति तच्च करणं साध्यस्वरूपत्वात्स्वनिष्पादकं सिद्धं द्रव्यं देवतामिति
 कर्मव्यत्वेन गृह्णाति ततो यागो गीदेवता तु तदंगं रावंच सति नातिथिवदेवता
 यागेनाराध्यते यानुश्रुतिः तृप्तरवेन मिति नासौ स्वार्थेनात्यर्थवती प्रत्यक्षादिवि
 रोधान्नैकैकविदेग्रहवती देवता हविर्भुक्ता तृप्ता फलं प्रयच्छतीति प्रत्यक्षेण
 पलभ्यते प्रसृततदभावः प्रत्यक्षेण योग्यानुपलब्ध्या वा प्रमीयते किंचाश्वमे
 धे गोदंष्ट्राभ्यामंडूकान्दंतैरित्याद्यश्चावयवानां दंष्ट्रादिद्रव्याणां हविषां भोक्तृ
 त्वेन गोमंडूकादयस्तिर्य्यचो देवताविशेषाः श्रूयन्ते न च तेषां फलदातृत्वं सं
 भाव्यते ओषधिभ्यः स्वाहावनस्पतिभ्यः स्वाहामूलेभ्यः स्वाहेत्यादावचेतना
 नां ओषधिवनस्पतिनदवयवानां देवतात्वं श्रूयते तत्र कुतो हविर्भोक्तृत्वं
 कुतस्तरांतृप्तिः कुतस्तरां फलदानं तस्मादिग्रहादिमतां देवतानामभावा

पा. मा.

७२

न देवानां प्रसादे यागस्य फलद्वारं स्यात् किंतु श्रूयमाणफलसाधनत्वान्मयानुप
निकल्पमपूर्वतद्धारमभ्युपगम्यतेष्वपि वेदेषु अपूर्वस्यैव फलधारत्वमवश्यं
कर्तव्यं मंत्रार्थवादेतिहासपुराणेषु देवतानामपि तपश्चरणाकृत्वञ्छानवत्प्रा
स्तादिमंत्रप्रयोगेभ्यः समीहितसिद्ध्यनुकीर्तनात् तस्मान्न देवः फलप्रद इति
सिद्धं औपनिषदस्तु ईश्वरस्य फलदातृत्वं मन्यते तथाहि तदीये शास्त्रे तु
नीयाध्याये विचारितं किं धर्मः फलं ददाति आत्मा स्वदीश्वर इति संशयः न
त्रमीमांसकोक्तन्यायेन धर्मः फलप्रद इति पूर्वमतः सिद्धांतस्तु किं धर्मो
न्यायनिष्ठित एव फलदः किं वा केन चिच्चेतनेनाधिष्ठितः नाद्यः अचेतनस्य
तारतम्यानभिज्ञस्य यद्योचितफलदातृत्वायोगात् द्वितीये तु येनाधिष्ठितः
स राघव फलदातास्तु न चैवं धर्मस्यैवैयर्थ्यमिति शङ्कनीयं वैषम्यं नैर्घृण्यपु
रिहाराय धर्मापेक्षणात् असति धर्मे कांश्चिदुत्तमं सुखं कांश्चिन्मध्यमं कां

राम

७२

श्रिद्धमंप्रापयन्तीश्वरः कथंविषमोनभवेत्कथंवाचित्रंऽऽखंप्रापयन्निर्घृणो
नभवेद्भूमिधर्मीनुसारेण तत्प्रापणेगुरुपितृराजादीनामिवनवेद्यमनेर्घृण्ये
प्राप्नुतः नहिऽष्टशिदांशिष्टपालनंवकुर्वतां गुर्वीदीनांवैद्यमनेर्घृण्येविद्ये
ते यदुक्तं गोमंजूकादीनांतिरश्चामौषधीवनस्पत्यादीनांचस्यावराणांफ
लप्रदत्वमयुक्तमिति तत्तथैवास्तु ईश्वरस्यफलेदातृत्वेकः प्रत्यूहः यदपि
तत्प्रणवै नमिंद्रः प्रजयापशुभिस्तर्पयतीति तत्रापींद्रदेवतायामवस्थितां
तर्पामीफलप्रदत्वेनविवक्षितः अंतःप्रविष्टः शास्ताजनानामिति श्रुतेः त
स्मादीश्वरप्रसादएवफलद्वारं नवजैमिनीयवैयासिकयोर्मतयोः परस्पर
विरोधः विवक्षाविशेषेणतत्समाधानाद्यथादेवदत्तस्यैवपाचकत्वेपि
सम्यगभिज्वालनस्यविवक्षितत्वात्काष्ठानिपचंतीतिव्यवहारः किंनस्या
तस्मादविरोधात्फलेप्रदोजगदीश्वरकरवसर्वत्र पूजनीयरावइत्यलम

पा. मा.
७३

तिप्रसंगेन इति देवतास्वरूपनिरूपणप्रकरणम् अतिथिर्लक्षणं स्वयमेव वक्ष्यति उभ
योः पूजनप्रकारमुपहितनक्षत्रोकेनिरूपयामः देवतातिथिपूजको नावसीदतीत्युक्ते
रपूजयावसीदतीत्यवगम्यते तथा च कर्मपुराणे यो मोहदधवा लस्यादकृत्वा देव
तार्चनं भुंक्ते स याति नस्कं शूकरं ध्वजं जायते अकृत्वा देवपूजां च महायज्ञान् द्विजो
जमः भुंजीत चेत्स भूदात्मातिर्यग्यो निचगध्यतीति मार्कण्डेयः अतिथिर्यस्य भग्न
शोभुहात्प्रतिनिवर्तते स तस्य दुष्कृतं दत्त्वा पुरुषमादाय गध्यतीति देवलोपि अति
थिर्यहं सभ्ये तस्य प्रतिनिवर्तते असत्कृतो निराशश्च स सद्यो हंतितः कुलमिति
पूजायां तु न केवलमेव पापभावः किंत्वभ्युदयोऽपि तथा च विष्णुधर्मोत्तरे यैर्वयं
ति सदा विष्णुं शंखचक्रगदाधरं सर्वपापविनिर्मुक्ता ब्रह्माणं प्रविशंति त इति कर्म
पुराणे वेदाभ्यासोन्वहं शक्त्या महायज्ञक्रियास्तथा नाशयन्त्याश्रुपापानि देवानो
मर्त्यं नंतयेति मनुष्ये अतिथिं पूजयेद्यस्तु श्रान्तं पाददृष्टमानसं स वृषंगो श्रान्तं तेन

राम
७३